ڊاڪٽر الطاف جوکيو
اسسٽنٽ پروفيسر ،
غلام رباني آگرو گورنمينٽ ڊگري ڪاليج ڪنڊيارو

وسرڳ ۾ چوسٽڻ آوازن جي وسرڳائيءَ جو تنقيدي اڀياس

A CRITICAL STUDY OF ASPIRATE AND ASPIRATION OF IMPLOSIVE SOUNDS

Abstract

In Sindhi language/Linguistics much is to be yet researched, inquired and worked on, many discourses remain untouched; recently Mr. Shabir Kumbhar has published his work regarding Sindhi fonts of aspirates' diagraph letters. Such work brings forth a necessity of seriousness by the authorities or institutions in validating or declaring the standards, unfortunately it is done by an individual and thus proposes certain confusions. On such confusions and mistakes in print media fonts and Sindhi computer composing Dr. Jaitley has always acted as highlighter but unfortunately scholars in Sindh have remained inattentive to the issue.

Mr. Shabir is busy in developing fonts for right and appropriate usage of aspirates' diagraphs, such as: 'جھ' and 'گھ' and will soon come to standardize a font. Mr. Shabir is a person of computing engineering, when he touches the issues of linguistics, there is a possibility and risk of lacking substantial understanding according to parameters of linguistics. He has declared 10 extra aspirate sounds. From these, five (لھ، مھ، نھ، ٽھ، ڙھ) are mentioned in Sindhi Primer book, and three (ڏھ، رھ، وھ) are declared as Utradi by Dr. Memon Abdul Majeed Sindhi. As mentioned by Dr. Sindhi, the 'ڏھ' is <u>implosive</u> sound, whereas the phenomenon of aspirate sound is <u>Plosive</u>. In this regard the aspirate sound of implosive may be impossible, because of their opposing direction of articulated air.

Mr. Shabir declared 2 extra aspirate sound, 'ڱھ'، 'رنھ'. These two extra aspirate sounds are not studied/considered in linguistically appropriate parameters. 'ڱھ' is rooted from 'ڱ' which is implosive sound; whereas aspirate sound is Plosive, so it is practically impossible to regard

the aspirate sound of 'ڳ'. In this regard, segmenting and blending or cluster of sound may be seen in other ways in some words, where 'ڳ' and 'ھ' are found.'رنھ' can't be declared an aspirate according to parameters of phonemics, because in this 'ن' letter is stands for a nasal vowel sound, which separates the letters 'ر' and 'ھ'. It shows a poor approach by the writer towards understanding the sounds of phonemes and syllables.

In this paper a simple study is brought forward to examine the discourse of aspirate sounds of implosive sounds and make analysis of such words regarding phonemes.

مسئلي جو پس منظر

وسرڳ جو تعلق آواز سان آهي، وسرڳ ڪنهن اوسرڳ وينجن آواز ۾ ڦڦڙن مان ڌوڪ ملائڻ سبب بيهندو آهي؛ جنهن سبب هن جو الڳ ڪو مخرج ڪونہ هوندو آهي، بلڪ ڪنهن مخرجي وينجن آواز ۾ ڦڦڙن جي ڌوڪ وڌائڻ سان وسرڳ وينجن آواز نڪرندو آهي. مثلاً 'ج' سخت تارون وارو ڳرو ڌوڪٽو آهي، يعني هن جو مخرج سخت تارون آهي؛ ساڳئي مخرج وٽ صرف ڦڦڙن جي ڌوڪ وڌائڻ سان 'جھ' جو آواز نڪرندو. ياد رهي تہ سنڌي ٻوليءَ ۾ وسرڳ بہ 'صوتيي' جي حيثيت رکي ٿو، کھڙو وسرڳ، صوتيي جي ڪيتري حيثيت رکي ٿو، اهو هڪ الڳ معاملو آهي، جنهن تي الڳ ڪم ڪرڻ جي گھرج آهي.

علمي لحاظ کان ڊاڪٽر غلام علي الانا وسرڳ جي مخرجي حيثيت بابت ڄاڻائي ٿو تہ: ”هيءَ هڪ مڃيل ڳالھ آهي تہ آوازن جي اچارڻ مهل ڦڦڙن کان ايندڙ هوا جو زور، ڪن حالتن ۾ ججهو ٿيندو آهي ۽ ڪن حالتن ۾ گهٽ ٿيندو آهي. هوا جو زور 'پيٽ ڇھ' (diaphragm) جي وسيلي ڏنل زور تي مدار رکي ٿو. جڏهن هوا جي داٻ ۾ زور گهڻو هوندو آهي ۽ اهو جي لنگهہ ۾ رڪاوٽ يا رنڊڪ پيل هوندي آهي، تڏهن انهيءَ رنڊڪ يا رڪاوٽ جي 'هٽڻ يا ڇٽڻ' سان، هوا جي ڦوڪ هڪدم آواز جي پويان، ان سان گڏوگڏ، ٻاهر ڌوڪيندي ايندي آهي. هوا جي انهيءَ 'ڦوڪ' کي 'وسرڳائي'(aspiration) چئبو آهي. (الانا، 2009: 77)

حقيقت اها آهي تہ وسرڳن ۽ ان جي فونٽن بابت ڪافي عرصي کان اسان وٽ مونجهارو رهيو آهي، ان جو مک سبب لاپرواهي ۽ اڻڄاڻائي پڻ آهي. هڪ وڏي عرصي کان ان جي فونٽن بابت بہ بحث هلندو رهيو آهي، پر ان تي اسان جا ادارا باضابطہ ڪو خاطر خواه توجہ نہ ڏئي سگھيا آهن.

وسرڳن جي اکرن ۽ ٻٽن اکرن (Digraph) بابت تازو شبير ڪنڀار جو ڪم انتهائي

تعريف جوڳو آهي. شبير، ڪمپيوٽنگ جي ڪافي مهارت رکندڙ دوست آهي، جنهن باضابطي ڪم ڪيو آهي. اهو ڪم جيڪو ڪو ادارو ڪري، سو هڪ فرد واحد پنهنجي سر تي ڪنيو آهي. منهنجون ساڻس ڪافي ڪچهريون ٿيون آهن ۽ اصولي معاملن تي ڏي وٺ به ٿيندي رهي آهي. مان صرف ايترو ڄاڻان ته هيءُ لفظ، هن اکر يا صورتخطيءَ هيٺ، هيئن هجڻ گهرجي، باقي جيڪي ڳالهيون ڪمپيوٽنگ انجنيئرنگ جي حوالي سان ٻڌائيندو آهي، يا جن اصطلاحن (terms) جو ذڪر ڪندو آهي، سي ته سولائيءَ سان مون کان به هضم نه ٿي سگهديون آهن؛ پوءِ ايترو ئي مناسب سمجهندو آهيان ته بس صرف لفظ جي ’صورتخطي‘ بيان ڪري سگهان، باقي اها ڪيئن بيهاربي، اها ڳالهه هن فيلڊ جي دوست تي ئي ڇڏجي.

وسرڳ ’جهہ ۽ گهہ‘ جي صورتخطيءَ واري معاملي ۾ مان به ڪافي محتاط رهيو آهيان، ڇاڪاڻ ته اسان جو پرائمري استاد، مريد حسن خاصخيلي صاحب اهڙن اکرن تي ڪافي ڪڙي نظر رکندو هيو. ان دؤر جي ڪتابن ۾ به اهڙن اکرن جو احتياط ڪيو ويندو هيو. (جوکيو، 2012: ص: 106- 130) شبير ڪنڀار جي چواڻي ته جڏهن کان پريس جي اکري ڪمپوزنگ ۽ ڪمپيوٽر ڪمپوزنگ تي ته اهڙن وسرڳن اکرن ۾ لاپرواهي ٿيڻ لڳي. اهڙن معاملن کي ڊاڪٽر مرليڌر جيٽلي، ڪافي اٿارڻ جي ڪوشش ڪئي (جيٽلي، 1999: 190)، پر اسان جي ادارن ان معاملي تي ڪو خاص ڌيان نه ڏنو.

مسئلي جو بيان

موجوده سنڌي آئيوٽا ۾ ڪل ڏهه وسرڳ ڄاڻايل آهن، جن ۾ اَٺَ (ٿ، ٻ، ٺ، ڏ، ڊ، ڇ، ڦ ک) ته هڪ اکر تي مبني آهن، البت به اکر ’جهہ ۽ گهہ‘ ۾ ’هہ‘ اکر جو معاملو سامهون آيو آهي؛ حالانڪ سنڌي صورتخطيءَ آهر ’هہ‘ اکر جا به پنج روپ ڪم آندا ويندا آهن، (جوکيو، 2008: 72- 92) جن تي باضابطي ڪم ٿيڻ بجاءِ نظر انداز ڪيو ويو آهي. بهرحال، انهن ڏهن وسرڳن کان سواءِ پنج (5) وسرڳ (مهہ، نهہ، ٺهہ، لهہ، ڙه) اهڙا آهن، جيڪي غالباً محمد ابراهيم جويي جي ڪوشش سان ’سنڌي ٻاراڻي ڪتاب‘ ۾ صورتخطيءَ جي خيال کان ڏنل آهن. ان ليکي آهر ڪل پندرهن وسرڳ پرائمري سطح تي پڙهايا وڃن ٿا. ٿيڻ ائين کپي ته اهي پنج اضافي وسرڳ آئيوٽا جي ضميمي ۾ پڙهائڻ گهرجن. ان کان علاوه ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌيءَ پڻ اضافي وسرڳ ڄاڻايا آهن، جيڪي منفصل اکرن سان بيهن ٿا، جهڙوڪ: ’ڏه، ره ۽ وه‘. (ميمڻ، 1993: 37)مون جڏهن ٿيسز جو ڪم ڪيو پئي ته اڀياس آهر، اضافي به ’ڇهہ ۽ هہ‘ وسرڳ نمايان ڪيا. (جوکيو، 2017: 203) ڊاڪٽر سنڌيءَ جيڪي اترادي حوالي سان چوسٽي آواز ’ڏ‘ سان بيهندڙ وسرڳ ڄاڻايو آهي، تنهن کي لسانيات جي ميزان تي ڪونہ توريو ويو. مون به

پنهنجي ٿيسز ۾ ڊاڪٽر سنڌيءَ جي ڄاڻايل ’ڏه‘ وسرڳ ڪي، تنقيدي نظر سان ڏسڻ بجاءِ يا لسانيات جي پيرامينٽرن ۾ ڏسڻ سواءِ ڳالهه کي اڳتي ڪري ڇڏيو. هاڻي ان ڳالهه جو احساس رهيو آهي ته هر نئين ڳالهه کي معيارن تي ڏسڻ کان سواءِ اڳتي نه ڪرڻ گهرجي. افسوس جو اسان وٽ اهو رواج عام رهيو آهي ته بس پنهنجو ڪم ڪريو ۽ عالمن جي ڪم تي تنقيد نه ڪريو. منهنجي پي ايچ.ڊي جي ٻئين سيمينار جي رپورٽ ۾ سنڌي ڊپارٽمينٽ، سنڌ يونيورسٽيءَ پاران مون کي اهڙو تاڪيد ڪيو ويو هو ته: ’پنهنجو ڪم ڪريو، اجائي تنقيد نه ڪريو‘. حقيقت اها آهي ته اهڙي سوچ اسان جي علمي ماحول جي ميدان کي مَنڊي ڇڏيو آهي. جڏهن علمي جزن کي مخصوص پيرامينٽرن ۾ نه ڏنو ويندو، جڏهن ماڻهن جي بجاءِ علم کي مانُ نه ڏنو ويندو ته هڪ معياري ڪم ڪيئن ٿيندو!

تازو، شبير ڪنڀار پنهنجي هڪ پيپر ’سنڌي لکت ۽ ڪمپوزيشن ۾ وسرڳن جي واهپي جا عيب ۽ انهن جا حل‘ (شبير، 2018: 19- 42) ۾ سنڌي آئيويٽا کان هٽي ڪري، اضافي ڏه وسرڳ ڄاڻايا آهن، (جن ۾ پنج ساڳيا ٻاراڻي ڪتاب وارا ڄاڻايل، ٿي ڊاڪٽر سنڌيءَ جا ڄاڻايل) تن ۾ ٻه اضافي (ڳهه ۽ رنهه) ڄاڻايا اٿس. ان ۾ هڪ (ڳهه) تي اصولي اختلاف رکي سگهجي ٿو، باقي ٻيو ته بنهه غلط آهي. اهي معاملا وري نج لسانيات جا ٿين ٿا، جن کي لسانيات جو ماڻهو ئي سمجهي سگهي ٿو.

مسئلي جا سوال

- ڇا چوسٽڻ آوازن (Implosive) جا امڪاني وسرڳ (Aspirate) ٿي سگهن ٿا؟
- ڇا ڪنهن وينجن آواز (Consonant) بعد سُر (Vowel) يا نڪورين سُر (Nasal Vowel) هجڻ جي صورت ۾ ’هه‘ جي موجودگيءَ کي وسرڳي ’هه‘ تصور ڪري سگهجي ٿو؟

شبير ڪنڀار جيڪي ٻن اضافي وسرڳن ’ڳهه ۽ رنهه‘ جو ذڪر ڪيو آهي، تن کي ٻن پاسن سان ڏسڻ جي گهرج آهي. هڪ تي اختلافي راءِ جڙي ٿي، ٻئي کي صوتيات جي روشنيءَ ۾ وسرڳ جي ميزان ۾ ڏسڻ ئي غلط ۽ غير مناسب آهي ۽ اهڙيءَ ڳالهه کي صوتيات کان اڻڄاڻائيءَ ۾ شمار ڪري سگهبو.

وسرڳ بابت لهجاتي اختلافي راءِ

منهنجي ذاتي اڀياس موجب ساهتيءَ/ وچولي کان هيٺين علائقن ۾ ’وسرڳ‘ جو ’اوسرڳ‘ ٿيڻ يا ’هه‘ جو ڪنهن ’سُر‘ (Vowel) ۾ تبديل ٿيڻ کي نوٽ ڪيو ويو آهي. ساهتيءَ کان هيٺ، ’وسرڳ‘ ۾ ٻيحسي اوس رهي ٿي.

ٻوليءَ جي نسبت، اها ڳالهه ڪا ڪمي ڪوتاهيءَ ۾ ڪونه ڳڻبي، بلڪ اها لهجي يا اپلهجي جي سڃاڻپ آهي. جيڪڏهن ’ماڳهين‘ ۾ ’ڳه‘ وسرڳ آهي ته پوءِ اهڙو لفظ ’جڳهه‘ ۾ به ٿيڻ گهرجي. اختلاف ان صورت ۾ آهي ته اهو ’ه‘ وينجن جو آواز ساهتيءَ ڪان هيٺ زور ويائي ٿو وڃي، جنهن سبب امڪاني طور ’وسرڳ‘ محسوس ٿئي ٿو؛ حالانڪ اهو وسرڳ ناهي. اها ته ٿي اختلافي راءِ!

چوسٽي وسرڳ بابت اصولي راءِ

لسانيات جي حوالي سان اڏوڪٽن/ چوسٽن (Implosive) آوازن جي وسرڳ بيهڻ تي، ان ڪارڻ به اختلاف رکي سگهجي ٿو، جو چوسٽا آواز وات واري ڪوپي ۾ خال بيهاري، هوا کي اندر ڪٽڻ سان بيهندا آهن. جڏهن ته وسرڳ ڏوڪٽو (Plosive) آواز آهي. ان حوالي سان ’ڏه‘ وارو وسرڳ به وسرڳ جي ميزان ۾ نه ٿو اچي. ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌيءَ پڻ، لسانيات جي ميزان پٽاندر، ان تي غور نه ڪيو هوندو؛ چاڪاڻ ته ڊاڪٽر سنڌي علمي حوالي سان، تاريخ جي تناظر ۾، بيشڪ تمام گهڻو ڪم ڪيو آهي، ليڪن لسانيات ۾ هن جو ڪم جزوي هيو.

واضح هجڻ گهرجي ته وسرڳ ڏوڪٽو آواز ٿيندو آهي، جنهن کي اچارڻ ۾ ڦڦڙن جي ڏوڪ شامل هوندي آهي؛ ۽ اهو پيٽ ڇهه جي مدد سان وات جي ڪوپي مان ٻاهر نڪرڻ سان ادا ٿيندو آهي. جڏهن ته ’ڏ ۽ ڳ‘ اَڏوڪٽو/ چوسٽو (Implosive) آواز آهي، جنهن کي اچارڻ مهل وات واري ڪوپي ۾ خال بيهاري، هوا کي اندر ڇُسڪو ڏبو آهي، تڏهن ان جو اچار بيهندو آهي.

ياد رهي ته چوسٽو / اڏوڪٽو (Implosive) ۽ ڏوڪٽو (Plosive) به متضاد رخ وارا آواز آهن. ان بنياد تي چوسٽن آوازن ’ٻ، ڄ، ڏ ۽ ڳ‘ مان ڪنهن به هڪ جو وسرڳ ٿيڻ ممڪن ناهي. انهن سان گڏيل يا ڇهتيل ’ه‘ جو آواز الڳ ٿيندو، جن کي متحرڪ يا گڏيل آواز واري تُريءَ ۾ توري ڏسي سگهجي ٿو. هيٺ لفظ ’ماڳهين‘ جو ڇيد پيش ڪجي ٿو:

- م+آ، ڳ+اَ، ه+اِين. (هن لفظ ۾ ڇهه صوتيا/ Phoneme ۽ ٽي پد/ Syllable آهن.)

ياد رهي ته ڪنهن به وينجن آواز سان جڏهن سُر (Vowel) يا نڪوون سُر (Nasal Vowel) شامل ٿي ويندو ته اهائي پد جي حد سمجهي ويندي آهي. ان صورت ۾ ’ه‘ جي گڏجڻ جو امڪان نه ٿو رهي.

- اوسرڳ سان نڪوين سُر ۽ ’ه‘ جي ڳنڍ سان بيهندڙ وسرڳ جو اصولي اختلاف لفظ ’ماڳهين‘ ۾ ’ڳ ۽ ه‘ جي گڏ هجڻ سبب امڪان رهي ٿو، جڏهن ته ’رنهه‘ وسرڳ، ان خيال کان سراسر غلط آهي جو ان جي وچ ۾ ’اَن، نڪوون سُر‘ (short nasal

vowel) اچي ٿو وجي، جيڪو ٻنهي ’وينجنن‘ کي ڌار ٿو ڪري. يعني ’ر‘ ۽ ’ھ‘ ٻه الڳ وينجن آهن، جن جي وچ ۾ نڪوون سُر بيهي ٿو. ’رنھ‘ بابت شبير ڪنڀار جي ڏنل مثال جو جيڪڏهن صوتي ڇيد ڪبو ته هيٺين ريت بيهندو:

- ڪارنهن (ڪ+آ، ر+اَن، ھ+اِن) هن لفظ ۾ پنڇ ڇهه صوتيا/ Phoneme ۽ ٽي پد/ Syllable آهن.

ياد رهي ته جڏهن به ڪنهن وينجن آواز سان صاف سُر يا نڪوون سُر ايندو ته اهو، وينجن سان سُر جي موجودگيءَ سبب الڳ پد ٿي بيهندو. عام طور اسان اعراب گهٽ ڪم آڻيندا آهيون، ان سبب مونجهارو رهي ٿو؛ ليڪن لفظ ’ڪارنهن‘ ۾ ته ’نون‘ جي اکري صورت واضح آهي ۽ گهُٽي واري حيثيت رکي ٿي. يعني اها پڪ سمجهڻ گهرجي ته اهو اکري صورت ۾ ’نون گهُٽو‘، نڪوين سُر ’اَن‘ جي صورت آهي. ان خيال کان ’نون گهُٽي‘ وارو اکر، ’ر‘ کي الڳ بيهاري ٿو، جنهن سبب ’ھ‘ جو اکر ڪنهن به زاويي کان ’ر‘ سان مليل نه ڀَڃبو، ان جو پد (syllable) ئي الڳ ٻڌبو. نتيجةً، ’رنھ‘ وسرڳ جي ترڪيءَ ۾ ئي نه توربو، ڇاڪاڻ ته اهو اختلاف ڪان هٽي ڪري، ’صوتيات‘ جي روشنيءَ ۾ سراسر غير مناسب آهي.

اضافي وسرڳن بابت

سنڌي ٻوليءَ جي آئيوينا ۾ ڏهه وسرڳ (ڀ، ٿ، ٺ ، ڌ، ڊ، ڇ، ڦ، ک، جھ ۽ گھ) ڄاڻايل آهن، پنج وسرڳ (ڙھ، ’مھ، نھ، ڻھ، لھ) سنڌي ٻاراڻي ڪتاب ۾ ڄاڻايل آهن، جڏهن ته ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌيءَ ٽي وسرڳ ’ڏھ، رھ، وھ‘ اضافي ڄاڻايا آهن، تن مان ’ڏھ‘ جو ڄاڻايل وسرڳ، ’ڳ‘ چوسٽي آواز سبب وسرڳ جي پيراميٽر موجب نه ٿو بيهي؛ البت، ’رھ ۽ وھ‘ وسرڳ تمام اهم آهن، جو ان جي مشق نه هجڻ سبب چند غلط صورتخطيون سامهون آيون آهن. ڊاڪٽر غلام علي الانا ، ’گرهاڪ‘ جي صورتخطي ’گراهڪ‘ ڏني آهي (الانا، 2005: 213)، ڊاڪٽر الانا جو ڄاڻايل لفظ ’گراهڪ‘ اردو/ هندي جي لفظ ’گاهڪ‘ جي صورتخطيءَ جي پوئواري آهي. ساڳي صورتخطي ’گراهڪ‘ سنسڪرت/ هنديءَ جي اثر سبب ڊاڪٽر عبدالڪريم سنديلي پڻ ڄاڻائي آهي، جيڪا هندي ٻولين جي اپياس جو اثر ظاهر ڪري ٿي. (سنديلو، 1980: 223)

ساڳيو صورتخطيءَ جو مسئلو ’سيوهڻ‘ ۾ سامهون اچي ٿو. چند جڳهين تي ان کي ’سيهوڻ‘ به لکيو ويو آهي. ان خيال کان هي ٻه وسرڳ ’رھ ۽ وھ‘ انتهائي اهم آهن، جيڪي اضافي پنجن وانگر صورتخطيءَ يا آئيوينا جي ضميمي ۾ پڙهائڻ گهرجن، باقي اضافي نظر انداز ٿيڻ جوڳا آهن.

اوسرڳ جو تصور

اها وضاحت ڪبي هلجي ته 'وسرڳ' هڪ اهڙي وينجن آواز کي چئبو آهي، جنهن جا اوسرڳ بيهندا هجن. فرض ڪريو ته وسرڳ آهي 'جهه' ته ان جو اوسرڳ 'ج' بيهندو. يعني اوسرڳن مان ئي وسرڳ بيهندا. فرضي طور جيڪڏهن 'س' کي اوسرڳ سمجهون ته پڪ سمجهو ته ان جو وسرڳ به ٿيندو! جڏهن ته 'س' جو ڪو وسرڳ نه ٿو بڻجي ته پوءِ ان کي ان تُريءَ مان ئي ڪڍي ڇڏبو، يعني وسرڳ کان علاوه ٻين سڀني آوازن/ صوتين کي اوسرڳ نه سمجهبو. منهنجو دوست شبير ڪنڀار 'ھ' وينجن کي 'اوسرڳ' ڪوٺيندي لکي ٿو ته: ”اڄ ڪلهه سنڌي ٻوليءَ جي وسرڳن سان ڏاڍو برو حال آهي، جائزو وٺڻ سان پتو پوي ٿو ته اسان قومي سطح تي هن پاسي الائي ڇو ڪن لاٽار کان ڪم ورتو آهي، جنهن جو ثبوت اهو آهي ته ڇاپي جي اخبارن، رسالن، درسي توڙي ادبي ڪتابن ۾ گهٽو تٽو اسان جا به معياري وسرڳ (جهه ۽ گهه) غلط (جهه ۽ گهه) لکيل ملن ٿا ۽ وساريل 12 وسرڳن جو ته ڪو اتو پتو ئي ڪونهي، جڏهن ته وچ ۾ ايندڙ 'اَوسرڳي ھ' پڻ 'ھ' بدران 'ه' عام لکجي رهي آهي.“ (شبير، 2018: 19- 42)

هاڻي جڏهن 'ھ' وينجن کي 'اوسرڳي' ڪوٺجي ٿو ته ان صورت ۾ ان 'ھ' جو به وسرڳ هجڻ گهرجي، ٻيءَ صورت ۾ ان کي اڪري نالي سان 'ھ ملفوظي' يا آواز جي نسبت 'ھ وينجن' ڪوٺجي. منهنجي اڀياس موجب ته 'ھ' جو وسرڳ 'هھ' آهي، جيڪو 'هھڙو' لفظ ۾ موجود آهي. اهو لفظ شبير ڪنڀار جي پيپر ۾ چند جڳهين تي پڻ موجود آهي؛ ليڪن ڪنڀار صاحب ان کي ان دائري ۾ نه ٿو آڻي.

نتيجو/ حاصل مطلب

- چوسڻو/اڏوڪڻو (Implosive)۽ ڌوڪڻو (Plosive)ٻه متضاد رخ وارا آواز آهن. ان بنياد تي چوسڻن آوازن 'ٻ، ڄ، ڏ ۽ ڳ' مان ڪنهن به هڪ جو وسرڳ ٿيڻ (ٻهه، ڄهه، ڏهه ۽ ڳهه) ممڪن ناهي.
- جڏهن به ڪنهن وينجن آواز سان صاف سُر يا نڪوون سُر ايندو ته اهو وينجن سان سُر جي موجودگيءَ سبب الڳ پد تي بيهندو. ان خيال کان 'رنھ' وسرڳ جي تريءَ ۾ ئي نه توربو، ڇاڪاڻ ته 'رنھ' ۾ 'نون گهُٽو/ اَن جو سُر آواز' هجڻ سبب ،صوتيات جي روشنيءَ ۾ ان کي وسرڳ تصور ئي نه ٿو ڪري سگهجي.
- منهنجي اڀياس موجب سنڌي ٻوليءَ جي آئيويتا ۾ 'ڏھ وسرڳ' ڇاٽايل آهن، تن مان ٻن سان 'وسرڳي ھ' جو ڳنڍ ٿئي ٿو، پنج وسرڳ اهڙا آهن جيڪي سنڌي ٻاراڻي ڪتاب جي صورتخطيءَ ۾ ڏنل آهن، ان کان علاوه اضافي وسرڳن ۾ 'ره ۽ وه' تمام اهم آهن، جن سبب صورتخطيءَ جون غلط صورتون

(گراهڪ ۾ سيهوڻ) سامهون آيون آهن. 'هھ' بہ وسرڳ محسوس ٿئي ٿو، ليڪن نظر انداز ٿيڻ جوڳو آهي.

- ڪنهن بہ آواز ڪي اوسرڳ ان صورت ۾ تصور ڪبو، جڏهن ان جو وسرڳ ممڪن هجي. 'ھ' جو وسرڳ ڄاڻائڻ سواءِ ان ڪي 'اوسرڳ' ڪوٺڻ اصولي طور مناسب ناهي.

ذريعا/ حوالا:

1. الانا، غلام علي، ڊاڪٽر (2005)- سنڌي ٻوليءَ جو اڀياس. ڄامشورو: انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي.
2. الانا، غلام علي ڊاڪٽر (2009) سنڌي صوتيات- حيدرآباد: سنڌي لئنگويج اٿارٽي.
3. جوڪيو، الطاف حسين (2008) سنڌي ٻوليءَ ۾ وسرڳن جي حقيقت. سنڌي ٻولي، تحقيقي جرنل، 1 (1)، 72- 92. حيدرآباد: سنڌي لئنگويج اٿارٽي.
4. جوڪيو، الطاف حسين (2012) 'ايم. بي سنڌي' سوفٽ ويئر ۾، 'ھ' اکر جي روپن آهر، اهم فونٽن جو مختصر اڀياس. سنڌي ٻولي، تحقيقي جرنل، 5 (2)، 105- 196. حيدرآباد: سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو.
5. جوڪيو، الطاف، ڊاڪٽر (2017) عربي- سنڌي صورتخطيءَ جي ترجيحي صورتن جو اڀياس. حيدرآباد: سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو.
6. جيٽلي، مرليڌر، ڊاڪٽر (1999) ٻوليءَ جو سرشتو ۽ لکاوٽ- دهلي: اکل ڀارتيہ سنڌي ساهتيہ.
7. سنڌيلو، عبدالڪريم، ڊاڪٽر (1980) تحقيق لغات سنڌي. حيدرآباد: سنڌي ادبي بورڊ.
8. ڪنيار، شبير (2018) سنڌي لکت ۾ ڪمپوزيشن ۾ وسرڳن جي واهپي جا عيب ۽ انهن جا حل. ايڊيٽر: پروفيسر ڊاڪٽر عبدالغفور ميمڻ، ڇهہ ماهي: سنڌي ٻولي، تحقيقي جرنل، 11 (1)، 19- 42. حيدرآباد: سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو.
9. ميمڻ، عبدالمجيد سنڌي، ڊاڪٽر (1993) شڪارپور جي ٻولي. حيدرآباد: سنڌي لئنگويج اٿارٽي.